

В. М. Малишко,
кандидат юридичних наук,
І. О. Присяжнюк,
магістрант

ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУТІВ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Ефективна діяльність сучасного ринку прямо залежить від середовища, у якому воно знаходиться. Одним з основних факторів, що забезпечує розвиток ринкових відносин, є розвиток інститутів біржової торгівлі. Тому, стаття присвячена історії створення національного біржового ринку. За своїм покликанням та багатовіковою історією біржа була і є одним із світових стовпів, на яких базується цивілізоване ринкове господарство. У країнах Заходу біржа зайняла провідне місце серед інших економічних інститутів, довівши свою суспільну значущість. В Україні, як і в деяких інших постсоціалістичних країнах, місце біржі досі є невизначеним.

Ключові слова: біржа, інститут біржової торгівлі, біржовий ринок, торги, торгівля.

Постановка проблеми та її актуальність.

Розвиток економічних відносин в Україні та перехід до ринкової економіки потребує кардинальних змін у сфері функціонування ринкової інфраструктури. Одним із основних її елементів є інститути біржової торгівлі.

Біржа як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин постійно функціонуючого ринку, на якому концентрується інформація про той чи інший товар (попит і пропозиція, якісні характеристики тощо), відбувається його купівля-продаж за зразками, формуються ціни, а також здійснюється торгівля цінними паперами та іноземною валютою.

Актуальність обраної теми обумовлена сучасним станом розвитку економіки України. З переходом до ринкової економіки виникла необхідність у формуванні повноцінних гуртових ринків продовольства, сировини для підприємств, цінних паперів і конвертованого грошового капіталу.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання становлення та розвитку інститутів біржової торгівлі в Україні досліджували у своїх працях такі вчені: А. І. Берлач, Ю. П. Бондарчук, В. С. Деревнін, Ю. О. Минюк, П. І. Коломойцев, О. В. Корніяка, М. Н. Соболева, Ю. В. Ніколаєнко, М. О. Солодкий, О. М. Сохацька, О. П. Хромов та ін.

Мета статті. Комплексний аналіз передумов та підстав виникнення інститутів біржової торгівлі, виокремлення характерних особливостей та тенденцій розвитку біржового ринку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Прообрази біржі існували ще в часи стародавнього Риму і

Греції. Вже тоді було започатковано формалізовану торгівлю у визначеному місці, виникли центральні ринкові установи, де укладалися контракти на поставку товарів у договірні строки. І хоч тогочасні цивілізації загинули, але основоположні принципи центральної ринкової структури збереглися і проявилися у середньовічних ярмарках та їхній спеціалізації, формалізації торгових процесів, які завершилися наприкінці XVI – на початку XVII ст. появою біржі.

Поняття «біржа» спочатку тлумачилося трояко: а) як великий торговельний центр середньовічного міста, що розміщувався в досить великому будинку й на примітному місці; б) як проміжок часу для торгів, зборів, зібрання купецтва, пошуку партнерства і визначення ціни; в) як самі зібрання купецької гільдії та будинки, де вони відбувалися [4, с. 222].

Перші класичні біржі виникли в Італії (Венеція, Генуя, Флоренція), де на основі міжнародної мануфактури зростала зовнішня торгівля, а також у великих торгових містах інших країн. Першою міжнародною біржею, яка відповідала новому рівню розвитку продуктивних сил, вважається біржа в Антверпені, де здійснювалися операції з цінними паперами (купівлею-продажем боргових зобов'язань урядів Голландії, Англії, Португалії, Іспанії і Франції). Із захопленням і пограбуванням Іспанією Антверпена та припиненням платежів за позичками іспанськими і французькими королями, Антверпенська біржа до кінця XVI ст. прийшла в занепад.

За зразком Антверпенської біржі були створені Ліонська (1545), Лондонська Королівська

(1566) й інші біржі, які були в основному товарними і валютними (вексельними). У 1602 році була організована Амстердамська біржа, що відіграла в XVII ст. головну роль у міжнародній торгівлі, на ній вперше предметом біржових угод стали щойно випущені акції перших акціонерних компаній. На них почали котируватися не тільки облігації державних позик, але й акції Голландської і Британської Ост-Індської, а пізніше і Вест-Індської торгової компанії, а також виникла торгівля колоніальними товарами. У XVIII ст. на Амстердамській біржі котирувалися цінні папери 44 найменшавань (акції та облігації) [1, с. 72].

Історія формування національного біржового ринку тісно пов'язана з багатовіковим перебуванням України у складі Російської імперії. Перші біржі в царській Росії були організовані не з ініціативи торговців товаром, як це відбувалося на Заході та в США, а за наказом царя Петра I, котрий довгий час перебував за кордоном, особливо в Голландії, і бачив, як здійснюється організована (ринкова) торгівля сільськогосподарською продукцією. Він не до кінця розумів економічну сутність цього явища, але боровся за впровадження у тогочасній Росії всього передового, що нагромадила Європа. За розпорядженням Петра I в 1703 р. було відкрито першу біржу в Петербурзі. Для неї було побудовано спеціальне приміщення. Петро I особисто встановив порядок роботи біржових зборів на зразок іноземного. Аналогічні біржові заклади він наказав створити по всій країні. Однак тогочасне ділове життя характеризувалося незначними обсягами угод, примітивними організаційними формами торгівлі, нерозвиненістю кредитування та ін. Тому за наступні сто років було створено лише чотири біржі – Одеську, Варшавську, Московську і Рибінську [5, с. 30].

У 1712 р. обов'язковими стають такі елементи торгів: широке сповіщення публіки про майбутні торги, яке здійснювалося шляхом вивішування указів з оголошенням про торги на міських воротах; письмова фіксація усіх пропозицій претендентів, які мали звертатися до канцелярії за реєстрацією пропозицій; гласність, оскільки після торгів переможець та його ціна публічно оголошувалися.

Розвиток товарного виробництва, розширення внутрішнього ринку і включення Росії в міжнародні економічні відносини внаслідок розкладу феодального ладу та посилення капіталістичних відносин викликали виникнення

нових бірж. У 1834 р. відкрилася біржа в Кременчуці Полтавської губернії, в 1848 р. – на Нижньгородському ярмарку і в Одеському порту. До 1861 р. в Росії відкрилося ще кілька бірж, зокрема в Москві і Рибінську. У пореформені роки вони з'являються у Києві (1865), Харкові (1868), Миколаєві (1886) [2, с. 123-124].

Інтенсивний розвиток землеробства, особливо виробництва зерна, на півдні та Правобережній Україні зробили Одеський порт зручним і перспективним місцем для виходу на зарубіжні ринки зерна. У зв'язку з цим експортна торгівля хлібом одразу ж посіла провідне місце в господарському житті Одеси. У 1775 р. Одеса за торговими оборотами обігнала Херсон, Керч, Феодосію, Севастополь, Євпаторію і стала найбільшим торговельним центром на Чорному морі.

Враховуючи досвід організації біржової торгівлі, що вже був нагромаджений у Росії, 30 жовтня 1796 р. міська влада міста видала наказ про створення біржі, яка розмістилась у будинку пана Дофіне [5, с. 32]. Для нагляду за порядком на біржі були присутні поліцеймейстер або голова карантину. Для різноманітних доручень були сержант і 10 рядових. Були також маклери і нотаріуси. Вони приймали присягу і повинні були приймати відвідувачів щодня з 15 до 17 години і мати над дверима вивіску «Тут живе маклер слуг і робочих людей». Укладення договорів про прислугу і робітників було їх основним обов'язком. Але вони могли посвідчувати інші угоди і записувати векселі.

Після надання 10 травня 1817 р. Одесі статусу порто-франко, який поширювався на порт і на місто, біржова торгівля отримала потужний імпульс до розвитку. Для першої офіційно визнаної біржі на Біржовій площі протягом 1829-1834 рр. був зведений будинок, де після цього й провадилися біржові зібрання.

20 червня 1848 р. було затверджено Статут Одеської біржі з організацією особливого Біржового комітету. За цим Статутом Одеська товарна біржа визначалася як місце постійних зібрань осіб, що здійснюють в Одесі торговельні операції, для взаємних відносин і угод (за всіма галузями).

Одеська товарна біржа знаходилася у віданні Міністерства фінансів по департаменту торгівлі і мануфактур і у безпосередньому підпорядкуванні Одеського біржового комітету.

При Одеській товарній біржі працювали 60 біржових маклерів, з числа яких обиралися: 1

гофмаклер (який входив до Біржового комітету); 10 корабельних маклерів; 2 біржових нотаріуси; 2 аукціоністи; 6 біржових експертів. Затверджені на посаді маклери отримували печатку і гербовий знак, який носили у петлиці під час виконання своїх обов'язків.

Війна на Балканах у 1913 р. призвела до різкого скорочення торгівлі українським і бессарабським зерном. З початком Першої світової війни Одеська біржа, як і інші біржі Росії, була офіційно закрита. Діяльність її відновились лише на початку 20-х років [3, с. 461].

Царський маніфест 19 лютого 1861 р. про відміну кріпосного права ознаменував початок нового етапу в розвитку ринкових відносин і промислових перетворень в Україні. На основі механізації праці й передових технологій почали бурхливо розвиватися добувна та обробна промисловість. У сільському господарстві внаслідок застосування певної механізації та наймані праці зростала врожайність зернових і технічних культур. Виникла й набувала розвитку кредитна система, яка давала можливість підприємцям того часу користуватися позиками для створення нових фабрик і заводів.

У 1862 р. майбутній міністр фінансів М. Х. Бунге, який стояв на чолі Київської контори Державного Комерційного банку, спільно з міським головою Завадським склали записку про доцільність створення в Києві біржі – «зважаючи на важливе значення цього міста для торгівлі всього південно-західного краю Росії». Записку було подано до Київського губернського правління. Через бюрократичну тяганину рішення про відкриття біржі в Києві було ухвалене тільки в 1865 р. Розроблений Біржовим комітетом Статут удостоївся 5 листопада 1865 р. Високого затвердження. Міська управа відкрила в себе прийом заяв від охочих стати членами біржового товариства. Проте підписка йшла мляво і протягом подальших трьох років було подано заяви тільки від 79 осіб, які і стали першими членами Київської біржі. У 1869 р. в Києві відбулися перші біржові торги сільськогосподарською сировиною та продуктами її переробки. Протягом 1873-1893 рр. обсяги продажів на Київській біржі зросли в 20 разів.

Київська біржа швидко перетворилася на основний центр оптової торгівлі цукром. З її допомогою власники цукрозаводів не тільки продавали свою продукцію, а й уклали угоди на виготовлення цукру в наступному сезоні цукроваріння. На початку ХХ ст. через Київсь-

ку біржу проходили понад половина цукру, виробленого в Україні, і не менше однієї третини випуску цукру в усій Російській імперії. Проте, у зв'язку з ускладненням міжнародного становища обсяги таких операцій у 1912-1914 рр. були зведені до мінімуму. Угоди на переробку цукру давали можливість покупцям закуповувати цукор із метою його переробки на рафінад. Такі операції були пов'язані з додатковими умовами і здійснювалися за фіксованими цінами. Перед Першою світовою війною обсяги таких операцій зменшилися, проте продовжували залишатися достатньо великими.

Створена в Харкові в 1869 р. біржа також спочатку не привернула до себе уваги торгуючих. Місцеве купецтво майже не збиралося на торги. Мірою зміцнення промисловості до біржі стали звертатися власники переробних підприємств. Харківська біржа спеціалізувалася на продажу худоби. Після оформлення операцій на місцеві бійні приганяли тисячі голів худоби. Частина м'яса залишалася в Харкові, решта вивозилася до великих промислових міст України та Росії. [6, с. 75-77].

В січні 1902 р. відкрилася Харківська кам'яновугільна і залізо-торгова біржа. Створення її було, з одного боку, наслідком швидкого промислового розвитку України, а з другого, – недостатньою оперативністю промислових підприємств у врахуванні кон'юнктури як місцевого ринку на Україні, так і внутрішнього ринку країни. Пізніше, коли утворилися й почали панувати в економіці Росії такі монополії, як «Продамет» і «Продвугілля» та інші, Харківська біржа перетворилася в організацію великого торговельно-промислового капіталу і сприяла утвердженню його панування на внутрішньому ринку країни.

Біржовий ринок відіграв в роки НЕПу позитивну роль в економіці і СРСР. В цей час радянські товарні біржі виникли майже за повної відсутності ринку і власне для його відновлення вони діяли у досить специфічних формах: біржі було перетворено в громадські організації, створені на зразок асоціації за участю державних підприємств, кооперативних організацій, господарських товариств, а також власників приватних промислових та торговельних підприємств. Найвищий рівень біржової торгівлі в радянський час припадає на 1 жовтня 1926 р. На цей час в країні налічувалося 114 товарних бірж, їх членами були 8514 промислово-торговельних підприємств та приватних

осіб, серед яких державні і кооперативні організації склали 67 %, а приватні особи – 33 %. В умовах курсу на жорстку централізацію в управлінні народним господарством відбулося поступове згорання діяльності товарних бірж, а в лютому 1930 р. – їх остаточна ліквідація. Відродилися товарні біржі в Україні у 1989 р., однак спочатку цей процес здійснювався без відповідного нормативного регулювання, переважно з використанням дореволюційного та іноземного досвіду [2, с. 125-126].

Для 90-х років характерним є відродження в Україні біржової торгівлі реальним товаром з перспективою переходу до укладання ф'ючерсних угод та опціонів. Передумовою розвитку та становлення елементів біржової торгівлі цього періоду стали товарні аукціони продукцією промисловості, торгівля якою здійснювалася за комерційними цінами.

Така ситуація була обумовлена наявністю так званої економіки дефіциту, коли маса грошей перевищувала товарну пропозицію засобів виробництва та предметів споживання. За цих умов надлишки грошових доходів через фінансово-кредитну систему перетворювались у нагромадження крупних фінансових ресурсів. Одержавши свободу у використанні цих нагромаджень, підприємствам потрібні були нові канали їх використання. Тому поява біржових структур стала одним із напрямків реалізації фінансових ресурсів.

Перші товарні біржі цього етапу, зареєстровані в Україні у 1990 р., були першими і в СРСР. До числа таких товарних бірж належить Київська універсальна біржа (КУБ), де на той час було акредитовано понад 1,5 тис. брокерських контор, більше половини з яких брали участь у торгах двічі на тиждень.

Біржі «прописалися» в усіх областях України (за винятком Житомирської, Київської та Сумської) і в м. Києві. Незважаючи на це, спостерігається значна концентрація біржової торгівлі: саме на столичних біржах фіксується кожна друга гривня із загального обсягу укладених в Україні біржових угод. Більше того, у Києві укладаються переважна частина угод з цінними паперами і майже дві третини – з нерухомістю. Угоди на біржах Харківської області становлять 17,3 % всіх угод, укладених на біржах України, Донецької – 10 %, Одеської – 5,0 %, Запорізької – 4,4 %. Таким чином, на долю названих п'яти біржових центрів припадає 9/10 біржових оборотів в Україні, тоді як

біржі інших 18 областей разом обслуговують трохи більше 1/10 укладених угод.

Спостерігається і чітко виражена спеціалізація ряду бірж по реалізації окремих товарів. Наприклад, більше 2/3 палива, що є предметом біржової торгівлі, проходить через Донбаську біржу, а 2/5 біржових оборотів сільгосппродукції – Придніпровську товарну біржу.

На долю 7 бірж, або 11% загальної кількості, що функціонують, припадає 70% біржових оборотів в Україні. «Прекрасну сімку» складають (по низхідній) Українська біржа «Десятинна», Київська універсальна товарна біржа, Харківська і Одеська товарні, Біржа малих підприємств (Київ), Маріупольська універсально-товарна, Придніпровська товарна біржа (м. Дніпропетровськ). Обороти лідера – біржі «Десятинна» становить 19,3% загального обсягу біржового обороту [1, с. 80-81].

За даними Державної служби статистики України протягом 1992-2013 рр. кількість бірж зросла у 9 разів. Станом на 01.10.2013 кількість бірж в Україні (без урахування фондових бірж та їх філій) становить 584, з яких: універсальні – 108, товарні і товарно-сировинні – 410, агропромислові – 24, інші – 42.

Висновки. Аналізуючи вищенаведене, можна відзначити, що особливості виникнення бірж на території України пов'язані з необхідністю організації економічного життя відповідного району. З розвитком діяльності бірж Україна була включена у систему міжнародної біржової торгівлі, зокрема, щодо торгівлі зерном, цукром, рогатою худобою та багатьма іншими видами товарів.

Література

1. Берлач А. І. Біржове право України: Навч. посіб. / А. І. Берлач. – К. : Університет «Україна», 2007. – 348 с.
2. Бондарчук Ю. П. Виникнення інститутів біржової торгівлі в Україні / Ю. П. Бондарчук // Вісник Кіровоградського національного технічного університету. – 2009. – № 9. – С. 122-126.
3. Деревнін В. С. Загальна характеристика товарної біржі / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 66. – С. 458-463.
4. Основи економічної теорії. Підручник / За ред. Ю. В. Ніколенка. – 3-тє вид. – К. : ЦУЛ, 2003. – 540 с.

5. *Солодкий М. О.* Біржовий ринок: Навч. посіб. / М. О. Солодкий. – 2-ге вид., випр. – К. : Джерела М, 2005. – 336 с.

6. *Хромов О. П.* Біржі України в ХІХ – на початку ХХ століть / О. П. Хромов // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2010. – № 43. – С. 71-83.

В. Н. Малышко, И. А. Присяжнюк

Возникновение институтов биржевой торговли в Украине

Эффективная деятельность современного рынка напрямую зависит от среды, в которой он находится. Одним из основных факторов, который обеспечивает развитие рыночных отношений, является развитие институтов биржевой торговли. Поэтому, статья посвящена истории создания национального биржевого рынка. По своему призванию и многовековой истории биржа была и является одним из мировых столпов, на которых базируется цивилизованное рыночное хозяйство. В странах Запада биржа заняла ведущее место среди других экономических институтов, доказав свою общественную значимость. В Украине, как и в некоторых других постсоциалистических странах, место биржи еще является неопределенным.

Ключевые слова: биржа, институт биржевой торговли, биржевой рынок, торги, торговля.

V. Malyshko, I. Prysiazhniuk

Development of exchange trade institutions in Ukraine

Effective activity of the modern market directly depends on environment in which it is. One of major factors that provide development of the market relations is development of institutes of exchange trade. The article is devoted to the history of the national exchange market creation. The exchange has been one of the world pillars on which the civilized market economy is based. In the West countries the exchange has a leading place among other economic institutions and has proved its public importance. In Ukraine, as well as in some other post-socialist countries, place of the exchange hasn't been determined yet.

Key words: exchange, institute of exchange trade, exchange market, auction, trade.

REDD+ МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СВІТОВИХ ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ

Аналізуються окремі аспекти розробки та запровадження механізмів скорочення викидів в результаті знеліснення та деградації лісів (REDD+), їх ефективності з точки зору захисту світових лісових екосистем і досягнення сталого розвитку у країнах, що розвиваються, та можливий подальший розвиток.

Ключові слова: REDD+, механізм міжнародно-правового захисту, принципи міжнародного права, Рамкова Конвенція ООН з попередження кліматичних змін (ККЗ), первісна лісова екосистема.

Постановка проблеми та її актуальність.

Світові лісові екосистеми здатні підтримувати сталі умови навколишнього середовища, сприятливі для існування життя та розвитку людства. Це робить їх збереження надзвичайно важливим для усього людства. У той же час вони перебувають під загрозою знеліснення та деградації лісів у результаті нищівної господарської експлуатації. Це загрожує практично усім країнам, особливо тим, що розвиваються, не мають ресурсів. Розвинуті країни також нерідко вдаються до руйнівної експлуатації лісових екосистем. З огляду на очевидний глобальний характер цих проблем, захист лісових екосистем від зазначених загроз може бути досягнутий лише в рамках міжнародної співпраці, що має базуватися на механізмах міжнародного права. Серед іншого, такі механізми мають створити засади для ефективного фінансування зусиль, спрямованих на захист лісових екосистем, в країнах, що розвиваються. На сьогодні міжнародне співтовариство вже почало працювати над наданням такого фінансування. Наразі такі ініціативи запроваджуються в рамках міжнародно-правового режиму попередження кліматичних змін. Вони отримали назву «скорочення викидів парникових газів в результаті знеліснення та деградації лісів, а також збереження та сталого управління лісами, а також збільшення накопичення вуглецю в лісах» (скорочено REDD+).

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням проблем міжнародно-правового захисту світових лісових екосистем займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Байерлін У., Непійвода В. П., Bond I., Fry I., Parker C., Takacs D. Так, Байерлін У. [3, с. 199] та Бонд І. [4, с. 45] вважають, що REDD+ висту-

пає найкращою альтернативою для подальшого розвитку міжнародно-правового захисту лісових екосистем. Фрай І. [8, с. 166-170] та Паркер С. [11, с. 1-20] аналізують можливості розвитку міжнародно-правової джерельної бази, якою керується міжнародне співтовариство при розробці та запровадженні REDD+. Такас Д. досліджує REDD+ з точки зору захисту прав людини та забезпечення економічного розвитку країн, що розвиваються [12, с. 522-528]. З іншого боку, Непійвода В. П. висловлює сумнів щодо можливості врегулювання питань, пов'язаних з лісами, у рамках міжнародно-правового режиму попередження кліматичних змін [2, с. 256]. Утім, ефективність REDD+ у якості механізму міжнародно-правового захисту лісових екосистем, так само, як і шляхи подальшої розбудови міжнародно-правової джерельної бази, якою керується міжнародне співтовариство при розробці та запровадженні REDD+, потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті. Вироблення пропозицій щодо подальшої розбудови міжнародно-правової джерельної бази, якою керується міжнародне співтовариство при розробці та запровадженні REDD+, з метою підвищення ефективності REDD+.

Об'єктом дослідження є міжнародне позитивне право навколишнього середовища. Предметом дослідження виступає REDD+ – механізм міжнародно-правового захисту світових лісових екосистем.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення механізму міжнародно-правового регулювання, запропонованого Анцелевичем Г. О. [1, с. 79], можна сказати, що механізм міжнародно-правового захисту лісо-